

ORTADOĞU ÜLKELERİNDE GÖÇEBE HAYATIN BUGÜNKÜ ŞARTLARI VE GÖÇEBE NÜFUSUN SEDANTARİZASYONU (1)

(Conditions actuelle de la vie nomade dans les pays du
Moyen-Orient et la sédentarisation de la population
nomade)

Samî ÖNGÖR

Kurak bölgeler, eğer sulanamıyorsa tarıma elverişli değildir. Fakat hayvancılık bir dereceye kadar mümkündür. Ancak tabii ot toplulukları sürekli bir örtü meydana getirmez. Bu sebeple hayvancılık göçebe bir hayatla birlikte yapılır. İnsan hayvanları ile birlikte durmadan yer değiştirir. Uzun mesafeler boyunca yapılan bu yer değiştirmeler, mevsimlere uyarak çok defa belli bir güzergâhı izler. Daimilik karakteri taşıyan bu yer değiştirmelere «göçebelik = nomadisme», bu hayatı süren insanlara da «göçebe = nomade» denir.

UNESCO son yıllarda, kurak bölgeler üzerinde bir takım araştırmalar yaptırmakta, muhtelif simpozyum ve konferanslar düzenlemektedir. Bu çalışmaların sonuçları «KURAK BÖLGE ÜZERİNDE ARAŞTIRMALAR» başlığı ile seri halinde yayımlanmıştır (2).

---

(1) İki dünya harbi arasında ortaya atılan «Ortadoğu» terimi oldukça müphemdir. Çünkü bu terim ile kastedilen bölge ve bu bölge içinde kalan devletler üzerinde ittifak edilmiş değildir. Çok tutunmuş olmakla beraber, Ortadoğu'nun sınırları bir müelliften diğerine değişiyor. Bizim burada kastettiğimiz Ortadoğu şu ülkelerden müteşekkildir : Afrika'da Mısır, Güneybatı Asya'daki Arap devletleri, Türkiye, Kıbrıs, İran ve İsrail.

Bir beşeri coğrafya terimi olarak sedantarizasyon (sédentarisation), göçebe hayatı süren insanların, çok defa hükümet tarafından yerleşmiş bir hayata geçirilmeleri ve bu hayata alıştırmalarını ifade eder.

(2) Bu yayımların başlıcaları şunlardır : (UNESCO, Recherches sur la zone aride) 1 — Guide des Travaux de Recherches sur la mise en Valeur des Régions Arides, 1957; 2 — Histoire de l'Utilisation des Terres des Régions Arides, 1961; 3 — Les Problèmes de la Salinité dans les Régions Arides, 1961; 4 — Échange

Bu yayımlar, dünya nüfusunun korkunç bir hızla artmakta olduğu bir sırada, hâlâ boş denecek kadar تنها olan kurak sahaların, fizikî ve beşerî çeşitli meselelerini ele almaktadır. Başlıca amaç, iskâna elverişsiz görülen bu sahanın, ekonomik bakımdan değerlendirilme imkânlarının mevcut olup olamayacağını araştırmak; daha doğrusu, böyle bir araştırma için gerekli ilmî malzemeyi hazırlamaktır. Biz bu makalemizde, bahis konusu çalışmaların ışığı altında, Ortadoğu'daki göçebe hayatın bugünkü durumunu ve sedantarizasyon üzerinde yapılan çalışmaları göstermeğe çalışacağız. Bilindiği gibi, kurak ve yarı kurak sahalar Ortadoğu'da çok geniş bir yer kaplar ve göçebelik bu sebeple büyük bir önem taşır.

Göçebeliliğin Coğrafî Dağılışı : Göçebe ve yarı göçebelik bugün de dünyada pek yaygın olan bir hayat tarzıdır. Hattâ yalnız kurak ve yarı kurak bölgelerde değil, fakat ekvator ve subpoler bölgelerde de göçebe insanlar yaşar. Bizim konumuzu teşkil eden Ortadoğu ülkelerindeki göçebeler, Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarından Orta Asya'daki kurak bölgelere kadar uzanan geniş bir sahanın içinde ve orta kısımlarında kalır. Ortadoğu göçebelerinin büyük kısmı ise Arap ülkelerinde yaşamaktadır (3).

Arap Yarımadası Arap göçebeliliğinin klâsik memleketi ve göçebelerin âdeta deposudur. Bu yarımadanın yakın bir jeoloji çağında ve meselâ buzullaşma devrinde bugünküne nazaran daha yağışlı olduğu biliniyor. Bu devirden sonra gitgide barizleşen kuraklaşma, beşerî coğrafya bakımından iki olaya yol açmıştır: halkın çoğu kenar bölgelere göç ederek oralarda yerleşti. Bu göçlere katılmıyanlar ise göçebe hayata uydular. Demek ki göçebelik, burada gerçekten çok eskidir.

Hydriques des Plantes en Milieu Aride ou Semiaride, 1961; 5 — Les Problèmes de la Zone Aride, 1962; 6 — Les Changements de Climat, 1963; 7 — Physiologie et Psychologie en Milieu Aride, 1963; 8 — Nomade et Nomadisme au Sahara, 1963; 9 — Nomade et Nomadisme en Zone Aride, Rev. Internationale des Science Sociales, UNESCO, 1960.

(3) Arap dilinde «Fellah» kelimesi, özellikle Mısır'da yerleşmiş hayat süren insanlar, yani çiftçi köylüler için kullanılır. «bedevi» ise göçebe hayat sürenlerin adıdır; yani göçebe, nomad karşılığı olarak kullanılır. Bazan «A'rab» kelimesi de bedevi anlamına gelir. Fakat bu kelime, çok defa, Arap dilini konuşan ve Arap kültürüne bağlı insanlara verilen (Arab) kelimesi ile karıştırılmaktadır.

Mohamed AWAD, Le Nomadisme dans les Pays du Moyen-Orient, Recherches sur la zone aride, UNESCO.

Arap Yarımadasının en geniş kısmını kaplayan SUUDİ ARABİSTAN üzerinde duracağız. Geniş Suudî Arabistan Krallığının her tarafı aynı derecede kurak değildir. Başlıca iki geniş çöl sahası vardır: kuzeyde Nefud, güneyde Rubülhali. Bu ikisi arasında yer alan Necid ile Kızıldeniz kıyısında Hicaz, Asir, Basra Körfezi kıyısında El Hasa azçok meskûndur. İşte göçebelik yukarda adı geçen çöl sahaları ile kenarlardaki meskûn bölgeler arasında meydana gelir.

Takriben 5 - 6 milyon olarak tahmin edilen nüfusun % 80 i 100 kadar kabileye bölünmüştür. Bu kabilelerin her birinin nüfusu ve sedantarizasyon dereceleri farklıdır. Yaşadıkları bölgelerin tabii şartlarına bağlı olarak, bir kısmı yerleşmiş hayat sürer; bir kısmı yarı göçebedir. Gerçek göçebelerin sayısı ise 250.000 kadardır. Fakat bu sayının, son yüzyıldan beri büyük ölçüde azalmış olduğu muhakkaktır. Çünkü göçebeleri yerleştirmek, toprağa bağlamak hareketleri oldukça eskidir ve ülkede Vahabiliğin kurumasiyle başlar. Daha sonra Suud ailesinin iç politikasında daima bir mesele olarak ele alınmıştır (4).

Geçen yüzyılda girişilen «hicra» hareketi, Ortadoğu'da tamamen Suudî Arabistan'a has bir örnektir. Bu hareket sonucunda bir çok göçebe kabileler yerleşmiş hayata geçtiler (meselâ Tamim kabilesi gibi). O derecede, ki Necid bugün artık bir göçebe ülkesi olmaktan çıkmıştır.

Daha yeni senelerde petrolün keşfinden ve Suudî Arabistan'ın zengin petrol ülkelerinden biri haline gelmesinden sonra, göçebelik daha da hızlı bir şekilde azalmıştır. Modern aletler sayesinde su daha kolay sağlanmakta, bir çok yerlerde kuyular ve yüksek verimli arteziyenler açılmaktadır. Krallığın Basra Körfezi kıyıları, El Hasa, bu bakımdan en büyük değişikliğe uğramıştır. Daha 20 - 30 yıl önce, dağınık göçebelerin yaşadığı bu kurak bölge, şimdi yer yer modern şehirlerle canlı bir petrol endüstrisi sahasıdır.

---

(4) Geçen yüzyılda girişilen sedantarizasyon hareketlerinin en tipik örneği Al-Hicra'ların kurulmasıdır. Çoğu Necid'de tesis edilmiş olan 200 kadar hicra, çölde veya yarı kurak bölgelerde az çok su bulunan mahallerde meydana getirilmiş olan vahalardır. Göçebe halk buralarda yerleştirilmiş, tarımla uğraşan insanlar olmuşlardır. Her hicranın ayrı bir ismi vardır. Hatta, bazıları gelişerek nüfus miktarları ile küçük birer şehir haline gelmişlerdir.

Mohamed A W A D, agm.

Hayat tarzında meydana gelen bu değişmeler, ulaşım araçlarının gelişmesi ile paralel gitmiştir. Bugün başlıca merkezler arasında eski deve kervanları artık bir nakil vasıtası olmaktan çıkmıştır. Babaları devecilik yapan bir kısım Araplar bugün Er Riyad ile Cidde arasında uçakla seyahat ediyorlar. Bununla beraber, başlıca merkezlerin dışında yaşamakta olan bugünkü göçebeler 300 bin kadar deve kullanmaktadırlar.

6 milyon kadar olan IRAK nüfusu, hayat tarzı bakımından şu kısımlardan müteşekkildir: % 8 göçebeler, % 48 yerleşmiş kabileler, % 22 her hangi bir kabileye mensup olmayan nüfus ve % 22 şehirliler.

Böylece Irak göçebelerinin sayısı takriben 400 - 450 bin kadardır. Görülüyor, ki heyeti umumiyesi ile Suudî Arabistan'dan daha yağışı bir bölge olmasına, yani göçebeliği teşvik eden tabii şartların daha az elverişli bulunmasına rağmen Irak'ta göçebe halkın miktarı daha fazladır.

Suudî Arabistan'ın aksine olarak Irak'ta göçebeliğin tarih devirleri boyunca çoğalmış olduğu sanılıyor. Evvelce halkın büyük kısmı tarımla uğraşır. XIII. yüzyılda Moğulların istilâsı sulama tesislerini büyük ölçüde yok ederek sedanter hayatı sarsmıştır. XVI. yüzyılda başlayan Osmanlı hâkimiyeti bu bakımdan büyük bir değişiklik getirmemiştir. Irak'ta sedantarizasyon hareketleri yenidir.

Irak göçebelerinin hepsi bütün yıl boyunca Irak sınırları içinde kalmaz. Bir kısmı, senenin belli zamanlarında Suudî Arabistan ve Suriye'ye geçerler. Bunlar beş gurupta toplanır: Şammar'lar. En kalabalık gurup budur. Bir kısmı daha çok Suriye ve Suudî Arabistan'da yaşar. Fakat mühim kısmı Irak'tadır. Sincara'lar. Bir kısmı Kuzeybatı Irak'ta, bir kısmı da Necd'de yaşar. Zaubal'lar. Çoğu Fırat'ın doğusunda yaşar. Abda'lar. Bunların çoğu da Fırat'ın batısındadır. Nihayet son gurubu meydana getiren Anaza'lar da dağınık guruplar halinde Fırat'ın batısında yaşamaktadır.

Böylece Irak'ta göçebeliğin başlıca iki bölgede toplanmış olduğunu görüyoruz: 1 — Fırat ve Dicle arasındaki bölge; 2 — Fırat'ın batısında kalan bölge. Dicle'nin doğusunda göçebelik yok denecek kadar azdır. Ancak burada yaşayan bazı Türk ve Kürtler yaylacılık (transhumance) yaparlar. Suudî Arabistan'da olduğu gibi petrol endüstrisi burada da sedantarizasyon üzerinde büyük etkiler yapmıştır.

Manda idaresi sırasında SURİYE'de nüfusun % 10 kadarını hakiki göçebeler meydana getirmekte idi (60 kabile halinde takriben 350 bin kişi). Bağımsızlıktan sonra bunların yerleştirilmesi için büyük bir faaliyet gösterilmiştir. 1950 de kabul edilen anayasa, göçebeler için de bazı hükümler ihtiva etmekte, özellikle bunların yerleşmiş hayata geçirilmelerini öngörmekte idi (5).

Bu şartlar ve tedbirler sayesinde Suriye göçebelerinin çoğu yerleşmiş hayata geçmiş, hiç değilse yarı göçebe olmuştur. Bugün hakiki göçebe hayatı süren kabilelerin sayısı sekize, hepsinin birden nüfusu ise 150 bine inmiş bulunuyor. O halde son 20 yıl içinde hiç değilse yarı yarıya azalmıştır. Suriye sedantarizasyon faaliyetinin belki de Arap ülkeleri içinde en ileri olduğu bir memleketdir. Bunun sonucu olarak bugün Cezire bölgesi memleketin bir tahıl ambarı haline gelmiş bulunuyor. Suriye tahıl üretiminin yarısı bu bölgeden sağlanır. Halbuki yakın bir geçmişte, burası, bedevilerin kaynaştığı ve birbiriyle durmadan mücadele ettiği bir yerd.

Öte yandan hâlen mevcut göçebelerin yaşadıkları sahalarda tesbit edilerek sınırlanmıştır. «Badiya» adı verilen bu sahalarda göçebeler bir takım imtiyazlara sahiptirler ve meselâ silâh taşıyabilirler. Fakat bu sahanın dışında diğer yerleşmiş insanların bağlı oldukları hükümlere uymak zorundadırlar. Hükümet Badiya'da yer yer istasyonlar kurmuştur. Burada onlarla teması sağlar. Başta tıbbî işler olmak üzere bedevi'ye her türlü yardım sağlanır. Bu istasyonlarda, aynı zamanda parlâmentoda Badiya'ları temsil edecek 10 temsilcinin seçim işleri de yürütülür. Badiya yakınında göçebenin çocuklarını okutmak için yatılı ilkokullar da kurulmuştur. Buraya göçebe çocukları parasız olarak kabul edilir. Göçebenin çocuğunu okutmak için girişilen diğer bir tecrübe çok daha ilgi çekicidir. Çadır altında okullar kurulmuştur. Bu okulun öğretmeni ödevini yaparken göçebelerle beraber yer değiştirir ve onların normal hayatlarına katılır. İlkokul öğretimi görmüş olan göçebe çocuğu, okur yazar olmayan babasına nazaran, yerleşmiş hayata çok daha kolay uyabilmektedir. Bütün bu gayretlerden maksat da budur.

---

(5) 158 inci maddeye göre hükümet göçebeleri yerleştirmeye çalışacak, bunun için gerekli krediyi sağlayacaktır. Aynı zamanda göçebelerin parlâmentoda mümesilleri olacaktır. Aynı hükümler 1953 anayasasında da yer almaktadır. Göçebe işleri, İç İşleri Bakanlığına bağlı bir «Göçebe ve Yarı Göçebe Nüfus Müdürlüğü» tarafından yürütülür. Bu müdürlüğün her idari bölgede bir bürosu vardır.

MISIR'da başlıca meskûn yer olan Nil vâdisi 35.000 kilometre kare yüzölçümü ile ülkenin ancak % 3.5 kadarını meydana getirir. Geri kalan asıl geniş topraklar (1 milyon kilometre kareye yakın) çöl ve yarı çöllerdir. Fakat küçük Nil vâdi ve deltası Mısır nüfusunun 20 milyondan fazlasını besler. Nil vâdi ve deltası dışında kalan nüfus 1 milyondan azdır. Bunun da ancak 55.000 kadarı gerçek göçebedir. O halde Mısır göçebelerinin sayısı, bundan önce gözden geçirmiş olduğumuz Arap ülkelerine nazaran önemsizdir.

Göçebeliğin ve göçebe nüfusun azalması son 150 yıldanberi gösterilen gayretlerin bir sonucudur. XX. yüzyılın başında bunların sayısı bugünkünden iki üç kat fazla idi. Sadece Süveyş kanalının açılması, Doğu çölünde tamamen yeni bir «yerleşmiş hayat» şeridinin doğmasına sebep olmuştur.

Bugün göçebeliğin başlıca sahaları şunlardır: a — Batı veya Libya çölü, b — Doğu veya Arap çölü, c — Sina.

Geniş Libya çölü genel olarak sudan mahrumdur. Burada üç bölge meskûndur (Akdeniz kıyıları, kuzeyde Siuah, Bahariya ve Farafrah vâha dizisi ve güneyde büyük Harga ve Dahla vâhaları). Bu vâhalarda yerleşmiş çiftçi bir halk yaşar. Vâhaların dışında küçük guruplar halinde göçebeler vardır. Halbuki bu bölge eskiden tamamen göçebe bir halkla meskûndü.

Doğu veya Arap çölü, kuzeyde Akdeniz kıyısından Sudan'a, batıda Nil'den Kızıldeniz'e kadar uzanır. Kahire'den Süveyş'e uzanan demiryolu ve şose bu çölü ikiye böler. Kuzeyde kalan bölge eskiden faal bir göçebelik sahası idi. Fakat bu faaliyetler bugün çok azalmıştır. Kahire - Süveyş yolunun güneyinde kalan bölgede ise göçebe hayat bugün de mevcuttur.

Sina Yarımadasına gelince: Burada yarı göçebe bir takım kabileler yaşar. Eskiden Sina halkının başlıca işi, Kızıldeniz'le Akdeniz arasında ticaret eşyalarını ve hac zamanlarında hacıları taşımaktı. Bu nakliyatçılık çok kârlı bir işti. Çünkü o tarihlerde ne Süveyş kanalı, ne de Mısır ile Suudî Arabistan'ı ayıran bir politik sınır vardı. Bu şartlar hâlen tamamen değişmiştir. Yeraltı sularından, maden kaynaklarından elde edilen faydalar, kanal ve diğer yollar, halkın büyük bir kısmını yerleşmiş hayata alıştırmıştır (El Ariş, Rafah gibi ticaret merkezleri).

Geniş bir kısmı kurak ve yarı kurak bir iklime sahip olan İSRAİL'de göçebe hayat iki bölgede görülür: kuzeyde Galile'de ve güneyde Necef'de. Bunların yerleştirilmesi Birinci Dünya Harbin-

den önce Osmanlı idaresi zamanında başlamış, iki dünya harbi arasında ve manda idaresi zamanında devam etmiştir. Bugün kuzeyde Galile bölgesindeki göçebeler çok azalmış bulunuyor. Bugünkü sayıları 8.000 kadardır. Bunlar gerçek birer göçebe de sayılmaz. Çadırda yaşamakla beraber, iktisadi faaliyetleri azçok diğer yerleşmişlere benzer.

İsrail göçebeliği için asıl önemli bölge güneydeki Necef'tir. Manda idaresinin sona erdiği sıralarda buradaki göçebelerin 65.000-90.000 kadar olduğu sanılıyor. İsrail devletinin kurulması, İsraille Mısır arasında bu bölgede meydana gelen savaşlar ve nihayet bugünkü mütareke sınırlarının tesbiti Necef'teki göçebe kabileleri parçalamıştır. Bunlardan büyük kısmı bugünkü İsrail sınırlarının dışında, Mısır, Ürdün ve Suudî Arabistan'da kalmışlardır. Ancak 10-14 bin kadarı ise İsrail devleti toprakları içindedir. İsrail devletinin aldığı emniyet tedbirleri sebebiyle bu sınırları aşamazlar.

İsrail'de bugün de mevcut olan yerleşmiş Arap nüfusu memleketin kuzey ve merkezî kısımlarında toplanmıştır. Bu yüzden Necef göçebeleri memleketin bu kısmındaki Arap nüfusunu meydana getirirler. Civardaki köy ve kasabaların halkı tamamen Yahudilerden meydana gelir (6).

Arap Yarımadasının diğer köşeleri (Aden, Aden Himayesi, Yemen, Umman - Maskat, Katar, Korsanlar Kıyısı ve Kuveyt) ile Ürdün üzerinde ayrıca durmayacağız. Ancak bu bölgelerde de göçebe hayatın mevcut olduğunu kaydetmekle yetinelim. Arap Ortadoğusunda göçebeliğin yer almadığı tek ülke Lübnan'dır.

Göçebeliğin genel vasıfları, ortaya koyduğu meseleler : Hemen bütün Arap Ortadoğusunda aşiret ve kabile gurupları yaygındır ve nüfusun büyük kısmını meydana getirir. Bu kabile gurupları, göçebe, yarı göçebe ve yerleşmiş olmak üzere üç kısma ayrılır. Asıl göçebelerin sayısı 750.000 kadardır. Yarı göçebeler 2, kabile hayatına bağlı yerleşmişler ise 5 milyonu bulur.

Her hangi bir göçebe kabilesinin önemi, genel olarak, sahip olduğu çadır sayısı ile ifade edilir. Bazı önemli kabilelerde bunun miktarı iki, üç bini bulabilir. Çadır sayısı belli bir miktarı aşınca

(6) H. V. Muhsam, *La Sédentarisation des Bédouins en Israël*, Rev. Int. des Sciences sociales, UNESCO, 1959.

kabile ikiye bölünür. Meselâ Suudî Arabistan ve Münbit Hilâl ülkelerinde geniş bir alana yayılmış olan Anaza'lar, çok defa birbirine düşman bir takım tâli aşiretlerden meydana gelirler.

Senenin büyük bir kısmında durmadan yer değiştirirler. Bazılarının yıl içinde katettikleri mesafe birkaç bin kilometreyi bulur. Fakat yolları hemen hemen aynıdır ve belli mevsimlerde belli mahallerden geçerler. Zeminlerinde azçok su bulunan uedleri, kuyu ve kaynak başlarını sıra ile takip ederler. Buralarda geçici kamplar kurarlar. Arazinin topografya şartları izlenen yolu tâyinde rol oynar. Kalker plâtolardaki subsekant vâdiler, tulânî kumullar arasındaki oluklar göçebeler için tabîî yollardır.

Göçebe, yolu üzerindeki kuyuları, kaynakları hattâ münasebette bulunduğu bazı vâhaları kendi malı sayar. Bu gibi yerler, birbirine rakip kabileler arasında daimî bir münazaa konusudur. En çok 20 - 30 çadırlık küçük guruplar halinde gezerler. Fakat yılın belli zamanlarında tekrar bir araya toplanırlar. Bu sırada yerleşmişlerle eşya mübadelesi yaparlar. Hayvan ve hayvan mahsulleri karşılığında un, pirinç, hurma, kahve, çay, şeker ve bazı giyecek eşyaları alırlar. Bir yıl içinde 2500 kilometre yol alan kabileler vardır. Bu derece uzun mesafeli göçebelik bazan belli bir ülke içinde kalamaz. Siyasî sınır göçebe için çok defa ciddî bir engel olamamıştır (İsraîl sınırı hariç).

Arap Ortadoğusu göçebeleri daha çok devecidir. Zaten bu kadar uzun mesafeli bir göçebelik ancak deve gibi, icabında günlerce süren susuzluğa dayanıklı bir hayvanla yapılabilir. Deve, Arap göçebelerinin âdeta sembolüdür. Zenginlik daima deve sayısı ile ifade edilir. Göçebeye esas besi maddesi olan sütü verir. Deve satışları en esaslı gelirlerini meydana getirir. Eskiden civardaki yerleşmiş halka veya düşman kabilelerin kamplarına baskın için at da beslerlerdi. Ayrıca bir miktar koyun, keçi ve eşek de beslerler. Fakat bunlar ikinci derecede kalır.

Göçebelik ve göçebelerin karakteri üzerinde birçok incelemeler yapılmıştır. Şurası muhakkak, ki bu hayat son derece sert bir sosyal nizam sayesinde mümkün olabiliyor. Göçebe çok sade, çok kanaatkâr bir hayat sürer. Serbest ve her türlü müdahale dışında kalmak arzusu taşır. Geleneksel inanışlarla bağlı oldukları şeyhler kabilenin reisidir. Bunlar kabilesini, asırlar boyunca teessüs etmiş olan geleneklere göre idare eder. Hayatî önemde kararlar, şey-

hin başkanlığı altında aile reislerinden meydana gelen kabile meclisi tarafından verilir. Bütün aile reisleri birbirine her bakımdan eşit addedilir.

Hakiki göçebelik sahaları su ve bitki örtüsü bakımından çok fakir yerlerdir. Göçebe burada büyük bir mahrumiyet, fakat aynı zamanda büyük bir serbestlik içinde yaşar. Çok defa bu saha içinde kalmaz. Zaman zaman yerleşmiş çiftçinin arazisine girer. Bu temas bazan düşmanca, âni bir baskın şeklinde olur. Yerleşmişin hayvanını, buğday ve diğer işe yarayan eşyalarını yağma eder. Bu şekildeki baskınlar göçebelerin hayatında normal bir hâdisedir. Merkezî idarenin kuvvetli olmadığı ve otorite sağlayamadığı hallerde, köyler ve vâhalar bu baskınlara karşı tamamen müdafaasızdır. Bu şartlar altında bazı vâhalar göçebe kabilelerin âdeta bir sömürgesi haline gelir. Her hangi bir göçebe kabileye bağlıdır ve ona belli bir vergi (yiyecek eşya olarak) öder. Bu kabilenin, başkalarına karşı himayesini kabul etmiştir.

Bu suretle Arap Ortadoğusunda bazı ziraî topraklar göçebelerin âdeta malı haline gelmiştir. Fakat merkezî idare kuvvetli oldukça göçebelerin tesirleri azalır. Bu takdirde orijinal topraklarına dönerler. Böylece merkezî idare otoritesinin zayıf veya kuvvetli olmasına bağlı olarak, göçebeliğin sınırları tarih boyunca durmadan değişmiştir.

Merkezî idareye, birtakım nizamlara bağlı kalmamak arzusu göçebenin başlıca karakteridir. G. W. Murray Arap bedvisini ve günlük hayatını şöyle tasvir ediyor : «Arap göçebe gününü sigara, çay ve kahve içmekle, gevezelik yapmakla geçirir. Tek ciddi işi, bu arada devesine de bakmaktır. Çadırların kurulması, keçi ve koyunların bakımı ve su tedariki işini karılarına bırakır». Bu şartlar altında göçebeleri acaba son derece uyuşuk insanlar olarak mı kabul etmek lâzımdır? Bir gözlemci bu hususta Sina bölgesi bedevileri için şöyle diyor : «Bir bedeviye eline bir kazma alarak sel yarıntısında bir saat kadar çalışırsa çadırlarına yetecek kadar su bulabileceğini söyledim. Bu tavsiyeden hiç memnun kalmadı. Bir müddet sonra ailesi ile beraber Filistin istikametinde göç etmeği daha mufavık buldu. Daha bir çok misaller gösteriyor, ki bedevi müdahaleden hoşlanmıyor ve gerçekten uyuşuk bir hayat sürüyor. Fakat şâyani dikkattir, ki bu insanlar gerektiği hallerde bir baskın hareketini büyük bir maharetle idare ediyor. Çok sabırlı, taham-

müllü ve büyük bir fizikî güce sahiptir. Ancak düşüncesine uygun gelmiyen işler karşısında uyusuktur. Şu müşahede göçebenin psikolojisini çok iyi belirtmektedir. Basra Körfezi kıyısında, petrol endüstrisi işçiliğinde olduğu gibi, çok para getiren (ona göre çok) bir iş olursa bunu kabul ediyor. Bu işte çalıştığı süre boyunca yine çadırda yatıp kalmakla beraber, gezici hayatı terk edebiliyor. Yeter, ki bahis konusu iş, tarım işçiliği gibi uzun süre yerleşmiş hayatı icabettiren bir iş olmasın. Bütün bu müşahedeler bedevilerin yerleşmiş hayata alıştırmalarının görüldüğü kadar kolay olmadığını ortaya koyuyor. Çiftçilik, toprakla uğraşmak göçebenin âdeta nefret ettiği bir iştir. Zaman zaman haşin, çapulcu insanlar olmakla beraber, göçebeler aynı zamanda çok mağrur, şair ruhlu insanlardır. Sırasında şaşılacak derecede misafirperverdirler. Kendilerini Arap ülkelerinin en asil insanları olarak telâkki ederler. Misafirlerine son yiyeceklerini de cömertçe ikramdan geri kalmazlar.

Yarı göçebeler : Suriye ve Irak'ta göçebe ile yarı göçebeyi ayıran en bâriz fark, birinin deveci olmasına karşılık, ikincisinin daha çok koyun beslemesidir.

Yarı göçebelerin yer değiştirmeleri çok daha kısa ve sınırlıdır. Zamanlarının bir kısmını basit kulübelerde geçirirler ve aynı zamanda biraz da çiftçilik yaparlar. Yarı göçebeliğin Ortadoğu ülkelerinde birçok şekilleri vardır. Bu bakımdan Mısır'da Libya çölündeki Cauabi'ler tipik bir örnektir. Bu kabileye mensup insanların çoğu Vadi Natrun ve civarında yerleşmişlerdir. Çiftçilik ve yerleşmiş olarak hayvancılık yaparlar. Bir kısmı da hurma ticareti yapar. Hurmayı Bahariya vâhasından alır ve uzun mesafeler boyunca naklederek kıyıdaki merkezlerde satarlar. Bu sırada vâha halkının diğer zarurî eşyalarını da taşıyarak bir nevi nakliyatçılık yaparlar. Bu yüzden çok sayıda deve kullanırlar. Görülüyor, ki kabile, hayat tarzı bakımından aralarında bir iş bölümü yapmıştır.

Yarı göçebeliğin diğer bir şekli de şöyledir : Kabile yılın bir kısmında tarımla uğraşır, fakat yılın bir kısmında ise koyunları ile birlikte yer değiştirir. Bunlar gerçek yarı göçebelere dir.

Arap Ortadoğusunda göçebe ve yarı göçebelere nazaran daha kalabalık olan «yerleşmiş kabile gurupları» dır. Bunlar kabile teşkilâtını muhafaza etmekle beraber, artık gezici hayatı tamamen terketmiş insanlardır. İşgal ettikleri arazi, eski «memleket» leri olan çöle yakındır. Esasen bunların yerleşmiş hayata geçişleri yeni bir hâdisedir. Kabile geleneklerini, dayanışmasını kuvvetle muha-

faza ederler. Etraflarındaki esas yerleşmiş insanlarla (yani hiç göçebe olmamış halkla) karışmazlar. Meselâ evlenme yolu ile bir bağlılık kurmazlar. Ortadoğu Arap ülkelerinde kabileye mensup yerleşmiş ile kabile hayatı dışında kalan yerleşmiş arasındaki hissî uzaklık kendine has bir sosyal mesele teşkil eder.

Sedantarizasyonun başlıca metodları: Ortadoğu'da tipik örneklerini görmüş olduğumuz hayvancı göçebeler, hayat tarzları itibariyle «göçebeliğin» belki de en ileri seviyesinde olanlardır. Çünkü münhasıran toplayıcılığa, avcılığa ve balıkçılığa dayanan göçebelik şekilleri muhakkak, ki daha da ilkel bir hayat tarzıdır. Bu hayatı süren insanlar, çok küçük guruplar halinde de olsa, ekvator ve kutup bölgelerinde bugün de mevcuttur.

Fakat ne şekil ve ne şartlar altında olursa olsun, göçebelik bir toplumun tabiatın merhametsizce baskısına dayanmanın ve intibakın nihaî bir halidir (7). Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, yağmacılık bu hayatın normal bir faaliyetidir. Göçebe, yakın zamanlara kadar vâhada oturan sedanterin sırtından geçinen bir parazit olmuştur. Bütün bunlar, çok kuvvetli görünen intibaka rağmen, göçebenin içinde bulunduğu mahrumiyet ve sefaletin derecesini gösterir. Bu yüzden göçebe, vatandaşı bulunduğu devlet için birçok bakımlardan bir problem teşkil eder. İşte sedantarizasyonun lüzumu bilhassa bu sebepten ileri gelmektedir.

Diğer önemli bir sebep daha ziyade Ortadoğu ülkelerine aittir. Birinci, fakat özellikle İkinci Dünya Harbinden sonra Ortadoğu'nun siyasî yapısı esastan değişmiştir. Yeni devletlerin kuruluşu, yeni siyasî sınırlar ve bu sınırlarla birlikte ortaya çıkan idarî meseleler göçebe hayatında bir takım zorluklar, imkânsızlıklar yaratmıştır. Her şeyden önce dolaştıkları saha politik sınırlarla parçalanmıştır. Bu durum karşısında göçebenin ya bu sınırları hiç hesaba katmaması, yahut da, belli bir devletin toprakları içinde kalabilmek üzere, mûtat göçebelik yollarını değiştirmesi lâzımdır. Zaman zaman siyasî sınırları aşmalarına göz yumulsa da, bunlar esas itibariyle hangi devletin tebaası sayılacaktır. Bu arada göçebenin esas gelir kaynağı olan yağmacılık tehlikeye girmişti. Çünkü her yerde yasak edilmişti. Diğer taraftan yol şebekesinin sıklaşması, otomobil, radyo v.s. gibi nakil vasıtalarının artması bedevile-

(7) J. Berque, Rev. int. des Sciences Sociales, No. 4, 1959

rin taktik avantajlarını çok azaltmıştı. Motorlu vasıtaların rekabeti, ayrıca deve satışlarını eskisi gibi kârlı bir ticaret olmaktan çıkardı.

İşte gerek ekonomik ve gerek sosyal bakımdan bütün bu karışık meseleler, bedevilerin sedantarizasyonunu zarurî bir hale getirmiştir. Fakat tatbikatta bir çok güçlükler de ortaya çıkmıştır. Bilhassa Münbit Hilâl ülkeerinde, yerleşmiş hayata geçirilen göçebeler bu yeni hayata kolayca intibak edemediler. Diğer taraftan sedantarizasyon iktisadî ve sosyal düzende ümit edilen değişikliği getirmede. Yerleşmeden sonra, göçebe kabilesinin reisi, çok defa büyük mülk sahibi bir insan haline geldi. Bunlar tarım topraklarının bölünmesinde, su ve kredi işlerinin tanziminde daha çok kendi hesaplarına hareket ederek zengin oldular.

Bütün bu güçlüklerle rağmen muhtelif ülkeler bedeviyi yerleştirmede çeşitli tecrübelerle giriştiler. Bu yerleşme umumiyetle iki şekilde meydana gelir: Göçebenin kendi arzusu ve temayülü ile veya hükümetin çeşitli yollarla teşviki ile. Bu son şekil daha yaygındır. Yapılan tecrübeler, ilk teşebbüsün hükümet tarafından gelmesinin daha olumlu olduğunu göstermiştir. O halde her şeyden önce, bu işleri plânlayan kuvvetli bir hükümetin mevcudiyeti şarttır.

Ötedenberi sedantarizasyon ya cebrî olarak veya ikna yollarına başvurarak, yahut da ikisi ortası bir yolla yapılır. Fakat en verimli ve sonucu ile en olumlusu ikna yoludur. Bunun için iki metod uygulanır. Bunlardan vasıtalı olarak uygulanan metodlarda, göçebeyi doğrudan doğruya yerleştirmek veya buna zorlamak amacı güdülmez. Göçebenin yaşadığı bölgeleri kateden demiryolu veya şoseler inşası bu metodun en tesirli şekillerinden biridir. Meselâ Mısır'da İskenderiye'den Libya sınırına, Kahire'den başlayıp Sina üzerinden Filistin sınırına; Suudî Arabistan'da Basra Körfezi kıyısından Er Riyad'a uzanan demiryolları göçebe hayat üzerinde büyük tesirler yapmıştır. Her şeyden önce, yolun inşası sırasında bunlardan amele olarak faydalanılmıştır. Demiryolu boyunca kurulan istasyonlar zamanla küçük birer yerleşme mahalli halini almıştır (okul, dispanser, posta merkezi, birkaç dükkân ve han). Böylece göçebelerin kontrolü daha kolay ve daha mümkün bir hale gelmiş, yağmacılık büyük ölçüde azalmıştır. Diğer taraftan Arap Ortadoğusunda hızla gelişmiş bulunan petrol endüstrisi de göçebe hayatı üzerinde büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Bugün, bir kısmı tamamen göçebe hayatından gelen 100 bin kadar Arap

bu endüstride çalışmaktadır. Muhtelif bölgelerde yapılan petrol prospeksiyonları, aynı zamanda, yeraltı su örtülerinin tesbitine de yaramış, bu arada çok sayıda artezyen açılmıştır.

Bütün ve vasıtasız metotların yanında bir de vasıtalı metot vardır. Bunun amacı, doğrudan doğruya göçebeyi yerleştirmektir. Bunun için önce çeşitli imkânlarla baş vurularak su temin etmek lâzımdır (baraj, uedlerdeki muvakkat suların depo edilmesi, kanallarla uzaktan su getirilmesi, kuyu ve arteziyenler açılması v.s.). Bundan sonra, özel kanunlara dayanarak, hazırlanan bu yerlerde arazi, tarım aletleri ve kredilerin dağıtılması, yerleşmiş hayata geçecek kimselerin hayvanlarına meralar tahsisi lâzımdır. Bütün bu işler resmi bürolar tarafından belli bir programa göre yürütülür.

Vasıtalı, vasıtasız olsun, bütün bu çalışmalar, beşeri coğrafya bakımından çok önemli bir hadisedir. Çünkü bu çalışmalardan maksat, göçebe hayatı zaruri kılan tabii şartları mümkün olduğu kadar değiştirmektir. O halde sedantarizasyon, denebilir, ki insanın tabiatla mücadelesinin bir örneğidir (8).

İran ve Türkiye'de Göçebe Hayat : Arap Ortadoğusunun incelediğimiz göçebelik İran'da ve özellikle Türkiye'de şartları bakımından oldukça değişik mahiyettedir.

İran, iklim ve buna bağlı olarak su yetersizliği ve bitki örtüsü bakımlarından, hiç değilse iç kısımlarında Ortadoğu Arap ülkelerine benzer. Fakat kuvvetli bir reliefin mevcudiyeti, ülkeyi kenarlarından çevreleyen yüksek dağ sıraları ve bu dağlar üzerinde yer alan zengin otlaklar şartları değiştirir.

Son yapılan incelemeler, güneybatı Asya'nın yüksek plâto ve dağlarla kaplı olan bu kesiminde göçebelik hayatının oldukça yaygın olduğunu ortaya koymuştur. Bugün İran'da 2 milyon kadar insanın, göçebe, yarı göçebe veya buna benzer diğer karışık hayat

(8) Libya sınırından Sina'ya kadar, Mısır'ın Akdeniz kıyılarında uygulanan metot tipiktir. Bu kıyılar 200 mm kadar yağış alır. Fakat yüksek sıcaklık dolayısıyla kuraklık barizdir. Yağmur sularının büyük kısmı toprağa sızar. Hatta kıyıya yakın yerlerde bu sular deniz suyunun üstünde bir tabaka meydana getirir. Birbirine yakın uzaklıklarla açılan koyular sayesinde bu sulardan faydalanılır. Su motorlu veya rüzgâr gücü ile hareket eden pompalarla çıkarılır. Bugün Mısır'da Borg-el-Arab, Marsa Matruh, Sollum, Ariş gibi merkezler bu sayede doğmuş ve gelişmişlerdir.

tarzlarından birini sürmekte olduğu biliniyor (9). Burada göçebeliliğin başlıca ekolojik sebebi geniş, fakat mevsimlik meraların mevcudiyetidir (Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde ve Afganistan'ın bir kısmında da durum aynıdır). Bu meralar esas itibariyle iki tip-tir : yükseklerdeki yaz meraları, alçak ve çukur mahallerdeki kış meraları.

Yağışlar en çok kış aylarında meydana gelir. Dağların yüksek kısımları kar altında kalır. İlk baharda tedricen eriyen karlar sebebiyle zemin nemlidir. Üstelik yaz sıcakları da bu yüksek yerlerde fazla değildir. Bu şartlar altında gür, nemcil bir ot topluluğu geniş alanlar kaplar. Çukur ve alçak kısımlardaki meralar ise kış mevsimlerinde yeşil ve gürdür. Fakat daha yaz başlarından itibaren sıcaklığın ve kuraklığın tesiriyle sararır ve kavrulur. İşte güney batı Asya Plâtolarında göçebeliliğin ve göçebe hayvancılığın şeklini tâyin eden budur.

Bu tabii şartlar altında hayvancılık üç tarzda yapılır : Yerleşmiş olarak, yaylacılık şeklinde ve göçebe çobanlık tarzında. İran'ın muhtelif bölgelerinde, iklim ve relief şartlarına bağlı olarak, bu üç tarz hayvancılıktan biri diğerlerine nazaran daha hakimdir. Fakat «bomi» adı verilen yaylacılık daha yaygın bir hayat tarzıdır. Yerine göre 150 - 1500 kilometrelik bir mesafe boyunca ve genel olarak yaz ve kış meraları arasında meydana gelir. Başlıca sahası Zagros'lar ve İran Azarbeycanıdır. Kuzeyde ve bilhassa İç İran'da daha çok gerçek göçebelilik hakimdir.

Tabii şartları ile bütün TÜRKİYE yerleşmiş hayat sahası içinde kalır. Çünkü Türkiye'de 250 mm. den az yağış alan yer hemen hemen yoktur. Tarım, hiç değilse belli birkaç tür halinde, her yerde, hatta Tuz Gölü çevresi ve Malatya ovasının bazı kısımları gibi en kurak köşeler dahil, sulamadan yapılabilir. Zaten klâsik çağ ve Bizans devrinde Anadolu'da gerçek manada göçebe hayat yoktu (10). Hayvancılık, şimdi de çok defa olduğu gibi, yerleşmiş bir hayatla beraber yapılırdı. XI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'ya gelmeğe ve yerleşmeğe başlayan Türklerden bir kısmı, anavatanları olan kurak orta Asya istepelerinde intibak etmiş oldukları bir hayat tarzını, göçebeliliği burada da uygulamışlardır. XIII. yüzyıl-

(9) Fredrik Barth, Le nomadisme dans les montagnes et sur les hautes plateaux de l'Asie du Sud-Ouest, Rech. Sur la zone aride,

(10) Xavier de Planhol, Géographie politique et nomadisme en Anatolie,

da Moğul istilâsı sırasında İç Anadolu'da, küçük iç havzalarla çevrelerindeki dağlar arasında mevsimlik bir kır göçebeliği mevcuttu. Bugün de Anadolu'da görülmekte olan göçebelik, alçak ovalarla, çevresindeki dağlar arasında, yaz ve kış mevsimlerine bağlı olarak yapılan bir «dağ göçebeliği» şeklindedir. Bu sebeple yer değiştirmeler, genel olarak 100-200 kilometreyi aşmaz.

Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyıllarında Batı Anadolu'da Yürük, Doğu Anadolu'da Türkmen adı altında toplanan ve birçok tâli kollara ayrılan göçebe gurupları vardı. Türkmenler, miktar bakımından daha kalabalıktı. Yürük'lerin göçebelik yolları çok daha kısa mesafeli olduğu halde, doğuda Türkmen'ler daha geniş mesafeler boyunca yer değiştiriyorlardı. Hatta bunların bir kısmı Türkiye'nin bugünkü sınırlarını aşıyor, güney Suriye'ye, kuzeydoğu istikametinde İran'a, Kafkasya'ya kadar uzanıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın ilk yarısında bunları belli yerlerde tesbit etmek istedi. O tarihe kadar geniş ve yaygın bir birlik meydana getiren Türkmen köçebeleri parçalandılar ve dağıldılar. Bunlardan bir kısmı batıya göç ederek Batı Anadolu bölgesine yerleştiler. Yani Yürük'lerin yaşadıkları sahalarda göçebelige devam ettiler. Hatta bir kısmı Suriye ve İran'a geçtiler.

Bir yandan Osmanlı idaresinin göçebeleri yerleşmiş hayata zorlaması, öte yandan da XVIII ve XIX. yüzyılda Batı Anadolu'nun kalabalıklaşması, göçebelerin eski kış otlakları olan çukur ovalarda ziraat hayatının gelişmesi, yolların gitgide çoğalması göçebelik şartlarını ve imkânlarını azaltmıştır. XIX. yüzyılda Batı Anadolu'nun birçok göçebeleri güneye göç etmişler. Toroslarla Akdeniz kıyıları arasında yeni göçebelik sahaları aramışlardır.

Bugün Yürük göçebeleri Batı ve Güney Anadolu'da hâlâ mevcuttur. Fakat miktarları, geçen yüzyıllara nazaran çok azalmış bulunuyor. İskenderun meridyeninin batısında kalan bu göçebelerin sayısını tahmin güçtür. Çünkü hem çok dağınık ve küçük guruplar halindedir hem de seneler boyunca suratla yerleşmiş hayata geçmektedirler. Bununla beraber 50.000 kadar oldukları tahmin edilmektedir (11). Bugün belli bir göçebelik yolları da yoktur. Meral-

(11) Kemal Güngör, Cenubi Anadolu Yürüklerinin etno-antropolojik tetkiki, Dil ve tarih-coğrafya Fa. Y. 24,

rın durumuna ve mevsimlerin yıllar boyunca gidişine göre bir yıldan diğerine değişebilir. Anadolu'da köy nüfusunun suratla artması, ekili yerlerin genişlemesi ve bu sebeple toprağın çok pahalı oluşu bunların yerleşmesinde en büyük engellerden biridir. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğunun eski hakimiyet sahalarından ve bilhassa Balkan'lardan son 40 - 50 yıldan beri Türkiye'ye göç edip gelen Türklerin yerleştirilmesi, Anadolu göçebelerinin sedantarizasyonundan daha hayati bir mesele olmuştur.

Doğu Anadolu'ya gelince : Burada göçebe hayat bugün de Batı Anadolu'ya nazaran daha önemlidir. Fakat bunlar, Arap Ortadoğusunda görmüş olduğumuz gerçek göçebelerden ziyade, biraz tarım da yapan yarı göçebeler ve yaylacılardır. Meselâ Van - Hakkâri arasında Norduz Ovasında yaşayan Gravi aşireti bu tip göçebeliğe bir örnek teşkil eder (12).

Doğu Anadolu'dan başka, Kuzey Anadolu Kenar Dağları bölgesinde yaylacılık önemlidir. Bilhassa Doğu ve Orta Karadeniz'de bu hayat tarzının çok tipik örneklerine raslanır. Bunlar hayat tarzları ile yarı göçebe sayılırlar. Fakat gerçek göçebelerden bazı farkları vardır. Her şeyden önce çadırdan kalmazlar. Hakiki göçebeler gibi hemen daimi bir yer değiştirme halinde değildirler. Yazın sürüleri ile birlikte yüksek otlaklara çıkarlar. Burada «oba» denilen umumiyetle taştan veya ağaçtan yapılmış basit kulübelerde otururlar. Kış bastırmadan önce kıyıya yakın ve ekseriya derin vadilerin zemininde veya yamaçlarında kurulmuş olan kış iskân mahallerine dönerler. Doğu Karadeniz yaylacıları buraya «cenik» adını verir. Oba ile cenik arasındaki mesafe 50 - 200 kilometreyi bulur. Esas geçimleri hayvancılık ve hayvan mahsülleri olmakla beraber, bu insanlar gerek obada ve gerekse cenikteki ikametleri sırasında az da olsa tarım da yaparlar.

Trakya'da bugün göçebe hayat hemen hiç bir şekli ile kalmamıştır.